

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 334 с.
2. Сеньовська Н. Л. Формування компонентів професійної саморегуляції вчителя в системі фахової підготовки: результати експериментального дослідження // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2007. – № 9. – С. 82-88.
3. Чайка В. Підготовка майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності: Монографія / За ред. Г. Терещука. – Тернопіль: ТНПУ, 2006– 275 с.
4. Качан Г. А. Личностно-педагогическая саморегуляция как средство формирования педагогической культуры учителя экономики // Материалы межвузовской научно-практической конференции, 20-22 марта 1998 г. – Профессиональная культура учителя экономики. – Режим доступа до журн.: <http://tspu.edu.ru/university/institute/econom/str4.htm#m5>.
5. Невзорова Н. К. вопросу о профессиональной саморегуляции будущего учителя в системе многоуровневого педобразования: <http://www.bspu.secna.ru/Pedobr/ped/a17.html>.

Шульган О.

Науковий керівник – доц. Панчук Г.А.

ПИТАННЯ МОВИ НА СТОРІНКАХ «ЩОДЕННИКІВ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Після смерті письменника, як правило, залишаються опубліковані і неопубліковані твори, незавершені або лише розпочаті статті, уривки думок, начерки до творів або з якогось приводу, листи, рідше – щоденники.

З літературознавчої точки зору, *щоденник* – літературно-побутовий твір, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася. Щоденник пишеться для себе і не розрахований на публічне сприймання, у ньому нотуються переважно явища особистого життя, здебільшого в монологічній формі, хоча може бути і внутрішньо діалогічна (полеміка із собою, з уявним опонентом тощо) [4, с. 731].

Багато митців прославились своїми щоденниками. Назвемо лише кількох українських: Тарас Шевченко, Володимир Винниченко, Олександр Довженко, Аркадій Любченко...

Вів щоденник і Олесь Гончар. Його щоденних записів набралось на декілька томів. Вони опубліковані у трьох книгах.

Перший том «Щоденників» видатного письменника, фронтовика, громадського діяча Олесь Гончар охоплює значний часовий період – з 1943 року по 1967, час, коли вже були написані романи «Прапорносці» і «Собор», період, коли прийшли світова слава і всенародне визнання та любов [1, с. 3].

До другого тому «Щоденників» Олесь Гончар увійшли записи, що охоплюють період з 1968 по 1983 роки – час найбільшого «розквіту» тоталітаризму у нашій країні, коли безжально нищилось все передове і правдиве, організовувалися процеси над вільнодумною українською інтелігенцією, руйнувалися культурні пам'ятки, посилювався наступ на українську мову [2, с. 3].

До третього, останнього, тому «Щоденників» увійшли записи, зроблені за останнє десятиріччя життя письменника – 1984-1995 роки. Це бурхливий період у житті нашої держави: початок перебудови, Чорнобильська трагедія, розвал СРСР, проголошення незалежності України. Те, чого так прагнув і чекав, що наближав своєю творчістю і громадянською діяльністю, незалежною позицією, тепер здійснилось – епоха сталінізму-тоталітаризму пішла в небуття [3, с. 3].

Упорядкувала, підготувала тексти, ілюстративний матеріал та написала передмову берегиня його творчості, вірна дружина і найближча помічниця Валентина Данилівна Гончар. Загалом «Щоденники» Олександра Терентійовича Гончара складають приблизно 1700 сторінок спогадів, міркувань, переживань і вболівань за Україну.

У нашому науковому дослідженні ми виокремили дві основні групи мовних питань, над якими автор роздумує, працює у публіцистичному та епістолярному стилях, актуалізує для себе та навколишніх, а також намагається залучити для їх розв'язання сучасників, творчу інтелігенцію, оскільки окремі питання мови мають національно-суспільне значення, їх потрібно негайно вирішити.

Отже, об'єктом нашого мовознавчого дослідження стали такі дві групи мовних питань:

I. Питання мови, які розкривають духовну цінність «мови» та «слова» у культурній спадщині народів протягом століть; питання мови літературних творів, перекладів тощо;

II. Питання статусу української мови: особливості її розвитку, місце у духовному та суспільному житті країни.

Загалом, з тритомного видання «Щоденників» Олесь Гончара ми виписали 333 позиції автора про мову, що є широкими і змістовними роздумами про всі сфери людського життя, які певним чином мають безпосереднє відношення до мовного функціонування та його значення. У першому томі «Щоденників» об'єктом нашого дослідження стали 54 записи, у другому – 135 і у третьому томі – 144 записи письменника.

До першої групи питань мови, які розкривають духовну цінність «мови» та «слова» у культурній спадщині народів протягом століть, питання мови літературних творів, перекладів тощо ми відносимо такі класифікаційні підгрупи:

Питання значень понять «мова» і «слово» у формуванні культурної спадщини людства.

Мову Олесь Гончар вважав духовним кодом нації, вищим виявом моральності етносу. Він наголошував, що «мова того чи того народу становить собою не тільки національну, а й вселюдську цінність» [1, с. 46]. Отже, першу класифікаційну групу ми проілюструємо такими записами письменника:

19.07.1964 Якщо людина не вірить у повноцінність своєї мови, вона не вірить і в свою власну повноцінність, така мусить вважати себе людиною другого сорту. [1, с. 338];

01.07.1968 Мова – живий організм, який може бути здоровим чи, навпаки, хворим або навіть мертвим, хоча нація ще продовжує існувати [2, с. 27].

Питання невербального «звучання» мови, метамова, її культурне значення.

Як бачимо, Олесь Гончар глибоко розуміє самі поняття «мова» і «слово», їх значення у культурному розвитку усіх націй. Умів письменник і пояснити невербальну мову. Прикладами є записи, які ми відносимо до другої класифікаційної підгрупи:

1. 11.10.1957 І я схрестив руки, що на міжнародній мові означає аварія [1, с. 226];

2. 12.04.1960 Танцівниця каже про свого напарника:

– У нас в театрі з ним люблять танцювати. Він н а д і й н и й і з р у ч н и й партнер.

Характерна мова! [1, с. 251].

Питання значення окремих особистостей у розвитку української і світових мов.

Олександр Терентійович чимало писав про людей, непересічних особистостей, які розвивають значення такого великого культурного явища як мова. Наприклад:

1. 08.12.1966 «Мова для людини священна. Посягати на неї, пограбувати її – означає посягати на корінь життя людини»

(*Думка Дістервега*) [1, с. 409];

2. 08.12.1966 «Поки жива мова в устах народу – живий і народ... Відберіть мову – і він ніколи не створить її. Нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи; вимерла вона в устах народу – вмер і народ» (*Стаття Ушинського «Рідне слово», вид-во ЛДУ, 1960*) [1, с. 409].

Питання мови, які стосуються перекладу оригінальних творів будь-якої світової літератури на інші мови.

Олесь Гончар дуже критично ставився до перекладу іноземними мовами власних творів, а також творів інших письменників, прагнучи, щоб при такому процесі зберігалася авторська думка, а не змінювалась чи просто перекручувалась. Групу питань, які стосуються перекладу оригінальних творів будь-якої світової літератури іншими мовами, представимо такими прикладами:

1. 15.05.1949 У «Прапороносцях» «сліпучо сяяли» Шапіро переклав: «подслеповато блестели» [1, с. 127];

2. 15.05.1949 Рильський десь жартома переклав: «питаю большую надежду» як «годюю огрядну надію»... [1, с. 128].

Питання статусу і місця іноземних мов, а також української мови, у світовій культурі, їх духовна цінність.

Групу питань щодо статусу і місця іноземних мов, а також української мови, у світовій культурі, їх духовна цінність представимо такими досліджуваними нами записами:

1. 27.03.1994 1934 року в Парижі був своєрідний конкурс, де мали визначити красу мов. Першість було віддано французькій, друге місце – перська мова, третє – українська!

Це розповів у якомусь інтерв'ю Юліан Семенов, який знав добре і французьку, і перську, і до української ставився прихильно... Але про цей лінгвістичний конкурс у нас мало хто знає, батько вусатий таку інформацію не захоплював...

Звичайно, в Парижі оцінювали Україну не за суржиком, не за чиновницьким канцеляристом, а за мовою Тарасовою, пісенною... [3, с. 518];

2. 12.06.1994 Вигубити мову – це не так просто, як декому здається. Старогрецька, і латинська, і санскрит збереглися у житті людства завдяки безсмертним творінням поетів, мислителів, учених... І житимуть ці мови, доки житиме й саме людство. А деякі «мертві», нібито забуті, безнадійно втрачені, раптом через віки відроджуються, як ось іврит, і знову стають живою мовою цілої нації. Містраль обезсмертив провансальську мову своїми поемами, і хто назове її зараз такою, що безслідно зникла? [3, с. 531].

Питання мовленнєвого сприйняття «звучання» явищ природи, вміння їх сприймати.

Письменник, як і будь-яка непересічна творча особистість, умів бачити незвичайне явище у звичайному. Найкраще це проявляється у захопленні автором «Щоденників» природою. Шосту групу питань продемонструємо такими записами:

1. 27.03.1967 І всюди камінь до нас промовляє, через нього чуємо мову далеких епох [1, с. 416];

2. 01.04.1971 А в кремл[івському] саду жінки-садівниці обрізають яблуні. Квіти ще прикриті з зими ялиновим гіллям, а яблуні вже опоряджують... Гілки зрізані лежать під деревом, і сонце ранкове грає на них.

Мова весни! [2, с. 84];

Питання специфіки мови літературних творів українських і зарубіжних письменників.

Олесь Гончар був досконало ознайомлений із найкращими літературними шедеврами та біографіями їх авторів. Він захоплювався окремими творами, а деяких не визнавав як надбання світової літератури. Це переважно були твори модерних стилів. Групу питань специфіки мови літературних творів українських і зарубіжних письменників вважаємо доцільно продемонструвати так:

1. 28.07.1973 Він (Прим. А.Тесленко) творив, підпорядковуючи себе лиш своїм внутрішнім мистецьким імпульсам, промовляв своєю пластичною мовою. В мистецтві народнім, в мистецтві єгипетських і грецьких різьб він виділяв головне: гармонію й ритм [2, с. 155];

2. 08.11.1978 Потрапив під руку О.Стороженко, читаю: скільки гумору, дотепності! Яка мова, яке знання народної міфології... Стихія, з якої вийшов Гоголь [2, с. 356].

Питання дитячого мовлення, його особливості.

Невід'ємну роль у житті Олеся Гончара відіграла його сім'я, яка стала для нього найбільшою опорою і моральною підтримкою у житті. Письменник дуже любив своїх дітей, а онукою Лесею захоплювався повсякчас. Особливості дитячого мовлення він також записував у своїх «Щоденниках»:

1. 12.04.1958 Йдемо з Юрасем [сином] в сад гуляти. (Йому п'ятий рік. – В.Г. (Прим. Валентина Гончар).

– Не ш в и д к у й! – каже він (тобто «не спішіть»).

Лізе на драбину:

– Бачите, як в и с о к е з н о (височезно)! [1, с. 235];

2. 15.10.1972 Леся проводить в Москву.

Що тобі привезти, Лесею?

Кеті.

А ще що?

Довго думає. Потім серозно:

Отоплі.

Себто – картоплі. Вона її любить [2, с. 130].

Велике значення у своєму житті Олесь Терентійович приділяв долі Батьківщини, рідної української землі. Його глибоко хвилював майбутній статус української мови, оскільки радянська влада, як і всі попередні загарбники України, прагнула «викоренити діалект» із життя мільйонів українців. За Гончарем, у процесі формування людини як суспільної істоти провідну роль відіграє рідна мова. Суб'єкт рідного слова Олесь Гончар сприймає й оцінює на генетичному рівні. Письменник не міг зрозуміти, прийняти, а головне – погодитись із тим, що українська мова може зникнути через таке ганебне ставлення. Олесь Гончар вважав, що тоді дійсно українська нація як один із розвинутих європейських народів може щезнути назавжди. Отже, другу групу досліджуваних нами записів ми можемо поділити на такі тематико-класифікаційні підгрупи:

Питання специфіки української мови: етимологія окремих слів, багатство лексичного складу, словотвору, стилістики тощо.

Олександр Терентійович з кожним днем для себе відкривав в українській мові «непізнані рядки», що обумовлювало його захоплення мовою предків. Протягом всього періоду ведення щоденників письменник занотовував все нові для себе мовні явища, слова і т.п. Отже, першу підгрупу досліджуваних нами записів ілюструємо такими прикладами:

1. 12.09.1988 Згідно з сибірською легендою навіть назва «Чита» виникла з репліки якихось двох чумаків:

– Чи та, чи не та? (Впізнавали місцевість) [2, с. 199];

2. 08.11.1991 Не люблю слова «прозаїк», в часи Коцюбинського, здається, його й не було. Вигаданий сучасними літературознавцями, цей покруч зовсім чужорідний для української мови, не відповідає законам її милозвучності. Та є ж у нашій мові й синоніми, які звучать у ній цілком природно: романіст, новеліст, повістяр або просто письменник...

Доводиться відбороняти кожне слово [3, с. 383].

Питання діалектологічних явищ в українській мові (пояснення лексичного значення діалектів, говорів, наріч тощо).

Письменник багато подорожував як по світу, так і про українських землях. Його вражали автохтонні мешканці України. Гончар дивувався їхній мові, такій цікавій і непересічній, чим і підкреслювалося багатство української мови, особливо у західному регіоні. Приклади записів автора групи питань діалектологічних явищ в українській мові (пояснення лексичного значення діалектів, говорів, наріч тощо) продемонструємо так:

1. 25.04.1965 Батяр, батярувати – (це львівське слівце) означає гульвісничати, парубкувати... [1, с. 353];

2. 21.08.1965 Їдемо на Буковину...

«Острови» – сіно, настромлене на смечину.

Оборога – сіно, вкрите піддашшям.

Гамованки – вода, збирана бокорашами (для резерву).

Бокораші – кермачі.

Драниця – ота дерев'яна «черепиця», що гуцули криють дахи [1, с. 360].

Питання національного статусу української мови у суспільстві, її місце у політичному житті країни (УРСР – радянської республіки).

Письменник негативно і з презирством ставився до тих українців («псевдоукраїнців», шовіністів), які не поважали української мови, не визнавали її офіційною у республіці, а потім і у незалежній Україні. Групу питань щодо національного статусу української мови демонструємо такими прикладами:

1. 10.01.1974 Пленум ЦК.

Навіть ті окремі, хто на минулому Пленумі виступали укр[аїнською] мовою (Кобильчак, Андреєв), на цей раз пішли «в руслі»... Очевидно вказівка.

Одна лише робітниця з Херсона, ткаля, з рос[ійським] прізвиськом, виголосила своє слово чудовою укр[аїнською мовою] [2, с. 178];

2. 12.06.1990 У Верховній Раді конфлікт: головуючий на засіданні харківський шовініст Гриньов явно провокаційно спробував усе повести російською мовою. Лубківський дуже коректно вказав йому, що він, цей спікер, порушує закон про державність української мови...

Кінчилось тим, що спікер змушений був перейти на жалюгідний суржик. Яка ганьба! Оце парламент України! [3, с. 300].

Питання, які стосуються вивчення української мови в національній школі.

Письменник глибоко вболівав за майбутнє української мови, всі надії він покладав на молодь, нове і незалежне покоління української інтелігенції. Але влада зробила все можливе, щоб не допустити шкільної освіти дітей українською мовою. До цього Гончар відносився вкрай негативно. Це засвідчують такі записи письменника:

1. 08.12.1966 Закон Верх[овної] Ради УРСР 17 квітня 1959 р. «Про зміцнення зв'язку школи з життям»:

«§ 9. Навчання здійснюється рідною мовою учнів».

І далі:

«В школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей – вирішують батьки».

І далі в цьому § 9: «В той час, як в укр[аїнських] школах вивчення російської мови обов'язкове, в російських школах на Україні вивч[ення] укр[аїнської] мови не обов'язкове (здійсн[юється] за бажан[ням] батьків і учнів при наявності відпов[ідних] контингентів»). І далі знов: «Якщо самі батьки і учні обрали цю мову для вивч[ення]».

Справді, хіба не дискримінація? [1, с. 409];

2. 20.08.1987 Згодились одразу (*Прим.* працівники ЦК КПРС), що вивчення української мови і в російських школах має бути о б о в'я з к о в и м... А от «державний захист мови» – тут, мовляв, щось не те. І «право вибору» батьками має залишатись [2, с. 158].

5. Питання ставлення радянських і українських політичних діячів до української мови.

Виною тому, що українська мова не могла стрімко розвиватись, збагачуватись і бути в активному вжитку українців, була політика влади, яка різними несправедливими і дискримінаційними способами гальмувала цей процес. Олесь Гончар старався цьому протидіяти. Він також відзначав велику роль тих людей, які до останнього боролися з такою «мовною несправедливістю». Отож, цю групу питань визначаємо такими записами автора:

1. 21.09.1989 Полетів Щербицький! Маскуючись все життя під українця, був найжорстокішим катом української культури. Найзапопадливіший русифікатор, нищитель нашої мови, розмахом злодіянь перевершив і Меншикова, і Кагановича [3, с. 256];

2. 22.08.1978 До революції в київських багатих домах вважалося добрим тоном давати прийоми... українською мовою.

Ну, а бідні й без цієї моди рідного слова не цурались [2, с. 344].

6. Питання мови, її значення в національному житті, висвітлені Олесем Гончарем у власних творах, публіцистичних статтях, публічних виступах, роздумах тощо.

Олесь Терентійович ніколи не пропускав нагоди, щоб вести боротьбу із державним керівництвом стосовно статусу і місця української мови в житті народу. Письменник виступав з цього приводу на Пленумах ЦК КПРС, у Спілці письменників України, в інтерв'ю тощо. Останню групу питань мови демонструємо такими записами автора, які стосуються і власної точки зору Олесь Гончара на розвиток української мови:

1. 18.05.1970 Жив я в селянському середовищі (дитинство). Жив серед робітників (Ломівка). Живу серед інтелігенції. Наче б знати життя. І все ж почуваю нестачу цих знань, постійно – надто ж – мовну жагу [2, с. 65-66];

2. 18.03.1976 Хочу відстояти в романі слово «тасьма». Саме в цій формі («тасьма», а не «тасьма») зафіксувалось воно ще з дитинства, з полтавських літ. І милозвучніше так. Можливо, що й Тясмин (річка) від цього кореня?

Словники ж дають лише «тасьму». У Грінченка чомусь зовсім нема [2, с. 256].

Отже, варто зауважити, що письменник велику роль приділяє поняттям «мова» і «слово» як вагомим показникам розвитку світової культури та духовної спадщини минулих, сучасних та майбутніх поколінь. Олесь Терентійович уважно заглиблюється у мовний еволюційний процес: роздумує над майбуттям мови, зокрема й української, яку зможуть «замінити» математичними символами, над силою слова, що здатне проникнути у душу людини, мовою літературних творів, які саме і відрізняються один від одного мовними особливостями, авторською подачею слова тощо. Письменник виділяє ряд факторів, які гальмують розвиток мови: недотримання

мовленнєвої культури (вульгарність висловлювань), ставлення влади до мов місцевих культур та придушення нею споконвічної культури території. Автор «Щоденників» підтверджує неповторність української мови серед інших світових мов. На думку письменника, багатство рідної мови, її милозвучність та неповторність гідні світового визнання, що саме і підтверджується на багатьох лінгвістичних змаганнях, конкурсах, виступах та конференціях.

Олесь Гончар із любов'ю та повагою ставиться до людини, яка із раннього дитинства виплекала у своєму серці любов і захоплення рідною мовою, зберігає їх аж до смерті. Саме такі люди, за Олесем Гончарем, гідні похвали та наслідування.

Мовні питання письменник розглядав із точки зору освіченої і культурної людини, що володіє фундаментальними знаннями та ерудицією у різних галузях наукових знань.

За допомогою «Щоденників» Олеся Гончара сьогодні ми можемо уявити, в якому важкому становищі була українська мова у ХХ столітті через негативний і тоталітарний вплив радянської влади на всю українську культуру. Олесь Гончар, як представник тодішньої доби, дає можливість нам, читачам, його очима поглянути на національну боротьбу українського народу за моральне право на самобутній розвиток. Він, визнаний світом інтелектуал, це бачив, розумів і протистояв при кожній нагоді, боровся за мову усіма засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О.Т. Щоденники: В 3-х т.: Т. 1 (1943-1967) / упоряд., підгот. текстів, хлюст. Матеріалу та передм. В.Д.Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки]. – 2-ге вид., випр. – К.: Веселка, 2008. – 455 с.: іл.
2. Гончар О.Т. Щоденники: В 3-х т.: Т. 2 (1968-1983) / упоряд., підгот. текстів, хлюст. Матеріалу та передм. В.Д.Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки]. – 2-ге вид., випр. – К.: Веселка, 2008. – 607 с.: іл.
3. Гончар О.Т. Щоденники: В 3-х т.: Т. 3 (1984-1995) / упоряд., підгот. текстів, хлюст. Матеріалу та передм. В.Д.Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки]. – 2-ге вид., випр. – К.: Веселка, 2008. – 646 с.: іл.
4. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т.Гром'яка, Ю.І.Коваліва, В.І.Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с. (Nota bene). – С. 731.
5. Параскевич П. Голос душі і серця. «Щоденник» Олеся Гончара // Вивчаємо українську мову і літературу. – 2005. - №30. – С. 2-6.
6. Степаненко М. Мовні проблеми у публіцистичній спадщині Олеся Гончара // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2008. – №1. – С. 121-124.

Герлюк І.

Науковий керівник – доц. Штонь О. П.

ФОНЕТИЧНІ ЗАСОБИ ІНТИМІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ КОЛИСКОВИХ ПІСНЯХ

Діти народжуються щодня, і кожне з немовлят плачем і незрозумілою дитячою мовою просить, щоб рідні його заспокоїли, зігріли своєю ласкою і добрим словом. Саме тоді на допомогу батькам приходять колискова пісня. Здавна основним завданням колісанок було приспати дитину. Звичайно ж, з розвитком літератури постійно з'являються нові й нові твори цього жанру, та їх функція залишається та ж.

Коліскові пісні – це не лише розвага, а перш за все потреба. Це жанр, який неможливо занедбати, чи забути. Він багатий на фонетичні засоби, які сприяють інтимізації, що є однією із заporук успішного заспокоєння дитини. Тому їх дослідження, безумовно, є актуальним. **Мета нашої статті** – проаналізувати функціонування фонетичних засобів інтимізації у колискових. **Об'єкт дослідження:** колискові пісні. **Предмет вивчення** – мовні засоби інтимізації. Джерелом збору фактичного матеріалу стали збірки українського фольклору [1; 2; 3; 5; 8; 10].

Серед зафіксованих нами засобів інтимізації ми виявили асонанси, алітерації та звуконаслідування. З-поміж перелічених найбільше алітерацій - 53,5%. Часто натрапляємо на повторення глухих звуків, найбільш уживані – **к, -т, -с**. Звук –**с** нагадує свист вітру, сприяє швидкому заколисуванню немовляти. Вибухові **-к** і **-т** увиразнюють колискові пісні. Постійне повторення глухих звуків створює атмосферу спокою і тиші, допомагає дитині легко заснути. Наведемо приклади: